

БОЈАН ЈОВАНОВИЋ

НАСИЉЕ И КУЛТУРА

Настала човековим супротстављањем природи, реалност културе је ограничила слободу испољавања нагонских импулса, утврдила правила понашања и омогућила да се друштвене противречности разрешавају и симболичком интеракцијом између његових сукобљених чиниоца. Међутим, сваки културни поредак се не успоставља само поштовањем тих правила, већ је првенствено исход сукоба између носилаца различитих, међусобно супротстављених схватања, идеја и концепција у који се уноси нешто од природне и рационално недовољно контролисане енергије. Жестоко испољавање конфликта отвара питање културне легитимности повишене агресије и самог смисла таквог понашања у оквиру културног обрасца и његове моћи очувања датог система вредности.

Познати исходи некадашњих борби постали су подразумевајући у животној реалности, па одатле и својеврсна амнезија процеса који су им претходили. Заборавља се, дакле, да се некада водио прави рат због решења која су временом постала наша културна свакодневица, па је утолико изненађујућа испољена жестина коју оцењујемо као културно непримерену. Културним ратом се означава жестоки конфликт између носилаца различитих, међусобно супротстављених идеја, опредељења и представа у оквиру једног обрасца, као и између заговорника различитих културних и цивилизацијских образаца. Будући да је њихов идентитет производ тих образаца, онда у радикалном сукобу и долази до изражаја формирани „убилачки идентитет”. Лако се, дакле, од културе, преко идентитета стиже до правог рата који поништава културу и претвара је у природни амбијент борбе сукобљених страна. Уколико је рат продужетак политике другим, оружаном средствима,

онда се и у политици воде ратови примереним, дипломатским средствима, а у равни културе такви ратови претходе или следе након оружаног сукоба. Оно што чини суштину културе можда би се могло сажети њеним одређењем као настојање за придржавањем утврђених правила чије би кршење довело до неконтролисане агресије и деструкције. Уколико знамо да се агресивност повећава због одсуства културних механизма за њено спречавање, онда и одсуство културног обрасца има за последицу културни рат.

У одређењу културе као реалности аутентичног људског постојања, треба имати у виду да се она успоставља супротстављањем природи у којој је човеков претходник могао слободно да задовољава своје нагонске потребе. Култура утврђује ограничења таквог понашања, што доводи, како је сматрао Фројд, до незадовољства у култури. Будући да се у процесу културације она најпре присилно намеће, култура је различита од спонтаних, природних процеса. Репресивни аспект културе, упућује на извесно насиље над оним природним у човеку и око њега, али у циљу спречавања насиља у социо-културној реалности његовог самопотврђивања. Препознатљив у процесу едукације појединца, тај репресивни карактер културе обележава не само њен почетак, већ сваки културни почетак, успостављање нових културних образаца као и њихово одржавање. Наметнута култура је, дакле, почетно нужно репресивна да би утемељила реалност у којој ће огољена физичка сила одступити пред аутономним деловањем културних принципа. Изостане ли њихово деловање, онда је и неминовна актуелизација природних начела силе и насиља.

У оквиру организовања културе препознају се одређени обрасци који могу бити спонтано стварани – обрасци културе или формирано са свешћу о свом значају и својој функцији – културни образац. Указивање на разлику између *обраста културе* и *културног обраста* је важно због оспоравања већ увреженог мишљења да у нас до сада није формиран културни образац. Тај став је изложио Слободан Јовановић у делу „Један прилог за познавање српског националног карактера” у којем експлицитно вели да у нас не само да не постоји културни образац, већ није било ни настојања од стране културне елите да се он створи. Међутим, имамо ли у виду да културни образац има интегративну функцију утемељену на раду битних међусобно повезаних институција чије се деловање исказује социјално жељеним ефектом, онда можемо уочити да је у Србији не само било покушаја, већ и да је дошло до стварања неколико културних образаца. Настајали углавном у оквиру радикалних економских и друштвено-политичких промена, ти обрасци су, као што ћемо видети, последица тих присила.

Борба за културни поредак

За разлику од дотадашњег обрасца културе створеног у оквиру традиционалног српског друштва, први културни образац настаје, на основу Доситејевог концепта о културним установама, обновом српске државе. Важно је уочити да и сам Доситеј битно мења своје идеје са променом историјских околности подизања Првог српског устанка и почетка револуционарних промена. Од културног реформатора он постаје просветитељски вожд радикалних културних промена у Србији. У односу на културне реформе у оквиру постојећег обрасца, радикалне промене тог обрасца последица су битних друштвених промена. Успостављањем културног обрасца у Србији почиње, дакле, са револуцијом 1804. године, а идејну промену концепта културног живота можемо пратити у Доситејевим списима и плановима. Духовни вожд српске револуције, најпре је у оквиру просветитељског наума настојао само да промени културу српског народа. У писму Харалампију 1783. године, упориште његових реформи је везано за увођење српског народног језика у књижевност. Тада је Доситеј веровао да ће аустријски цар ослободити Србију од Турака, а када Јосиф II осваја Београд, он тај догађај поздравља песмом. Слободну Србију видео је као провинцију у оквиру аустријског царства, али када је букнуо Први српски устанак и започела револуција 1804. године, почиње озбиљније да размишља о битним културним променама. Доласком у Београд 1807. године, он доноси у тек ослобођену Србију просветитељске и реформаторске идеје које су основ његове активности и културне мисије. Антрополошки аспект тих идеја везан је за познавање људске природе и могућности њене промене у складу са културним и моралним захтевима. Одатле проистиче и Доситејева блискост романтичарској идеји универзалистичке и космополитске просвећености која је добила и своју конкретизацију у његовом деловању на просвећивању сопственог народа. С обзиром на то да су ова два аспекта Доситејеве активности комплементарни, она се могу размотрити интегрално и сагледати као целина његовог просветитељског ангажмана. Анализа управо Доситејеве активности, продужене у раду његових ученика и настављача, показују да је тада оснивањем низа институција, утемељен у устаничкој Србији први културни образац. Доситејевом смрћу 1811. године, а потом и сломом устанка, привремено је заустављена изградња и започето успостављање институција чије је основање започело у Карађорђевој устаничкој Србији. Међутим, већ са ослободилачким резултатима Другог српског устанка 1815. године Доситејеве идеје и просветитељство доби-

јају замах и своје остварење у оквиру препознатљивог културног обрасца који се изграђује до краја 19. и почетком 20. века. Радом значајних културних институција учинити препознатљивом српску културу.

У прилог тези да су у култури одређена решења резултат правог рата који се претходно водио између сукобљених страна говори и процес успостављања нашег књижевног језика. Даничићев научно-полемички спис „Рат за српски језик и правопис”, објављен 1847. године када се први пут тадашњи Ђорђе Поповић потписао именом и презименом под којим ће бити познат у српској култури и књижевности указује не само на време када се до одређених културних циљева могло доћи борбом, већ да се до сваког постављеног циља у култури долази кроз борбу која тражи потпуно ангажовање и жестоко реаговање. У равни културе воде се понекад битке страшне као и оне оружане у којима постају жртве актери жестоких полемика. Међутим, ондашњи рат у 19. веку, није завршен и није изгубио на актуелности. После неуспелог експеримента са заједничким српскохрватским језиком, остаје обавеза дефинисања српског језика и израде његовог речника, јер највећи отпори долазе од стране оних који инсистирају на настављању рада на Речнику овог непостојећег језика.

Југословенски образац

Промене које је донео Велики рат одразиле су се и на формирање новог културног обрасца. Српским самоодрицањем од сопствене државе, долази до напуштања претходног и настојања да се у оквиру заједничке државе Краљевине СХС, а потоње Југославије, створи нови културни образац. У време формирања југословенског обрасца, долази до преименовања дотадашње српске традиције у југословенску, а језика у српско-хрватско-словеначки, па у српско-хрватски. Међутим, поједини аутори, попут Јована Ердељановића, учавали су тај прелазни период, колебање између једног обрасца, националног, који се одбацује и другог који се настоји да успостави. Питајући се коју ћемо културу, само српску или југословенску, он је исказао дилему у предвечерје новог рата, који ће донети и нови културни образац.

Комунистички образац

Радикалне промене у друштву, какве су биле након Другог светског рата, изражене су и у култури која је порицала вредности националне традиције. Радикално, критичко оспоравање значаја

традиционалних вредности одликује борбу за нови културни образац. Како сваку револуцију, француску, руску, кинеску, прати и културна револуција, тако смо и ми након рата имали своје културне револуционаре, Радована Зоговића, Милована Ђиласа, Марка Ристића, који су стварали и потврђивали свој идентитет на омаловажавању и негирању националне традиције, некажњиво чинећи културне злочине. Борећи се за нову свест, идеолози културе били су веома жестоки у свом обрачуну са оним што се сматрало невредним. После културног рата, сахрањују се мртви, али се покопавају и живи. У тој афирмацији нове свести посебно се истакао Марко Ристић који најпре у *Полицици* пише текст одобравања стрељања оних које је војни суд прогласио ратним злочинцима, међу којима и невино окривљеног и осуђеног песника Светислава Стефановића. Потом је у есеју „Три мртва песника”, објављеном 1954. године, прогласио мртвим тада живог једног од највећих српских песника Милоша Црњанског. И коначно отвореном мржњом према српској традицији: „Бескрајно понавља то певање уз гусле што је некада било, ти косовски божури и тај србијански венац, то косовско опредељење, тај видовдански храм, та света водица и то вино из Маркове чаше, та опела, ти парастоси, ти царски двори, то царство небеско и та слава, страшно сунце мученика и тај славски колач, крсно име, манастири и пастири, велможе, анђели и цареви, мемла, тамјан и прашина кокоњешке и градске песме код Два бела голуба... А то величање по сваку цену сваке националне традиције, каква год била, само да је национална, шта је то друго, у крајњој анализи и у крајњој консеквенци но један конкретан вид, једна одређена манифестација оне ултра концепције која се у своје време дефинисала као филозофија-крви и гла.”

Нови културни образац

Након политичких и друштвених промена 2000. године, демократске власти успостављају нови културни образац. Од свргавања Милошевића, владајућа елита је знала праву природу транзиционог процеса, па је зато и применила образац приватизације који јој је омогућавао злоупотребе, пљачку, фаворизовање једног облика власништва и пустошење привреде. Некритичким прихватањем наметнутог неадекватног одређења Србије као западног Балкана и еуфемистичког дефинисања транзиционог процеса као прелаза у демократски систем прикривала се, у ствари, права суштина тог процеса везана за реастаурацију капитализма у његовој неолибералној варијанти. Зато су те демократске власти

перфидно дестимулисале свако озбиљније проучавање националне културе.

На цени је био самопорицатељски дух, чије изданке препознајемо у текстовима објављеним у *Беоноу*, подлистку дневног листа *Данас*. Настојање да се вредна књижевна дела, попут *Хазарског речника* Милорада Павића, или *Ојсада цркве Светиоџ сѵаса* Горана Петровића, протумаче као чиниоци националистичке атмосфере у Србији која се проглашава узроком ратовима деведесетих година на подручју тадашње Југославије, покушај је да се некњижевним мерилима оспори њихова књижевна вредност. Зато је једно од основних питања културног обрасца у контексту тих објављених и необјављених културних ратова однос према вредностима националне културе. Наиме, након 2000. године долази до агресивних насртаја на значајне националне институције чији се углед настоји да унизи, а оне да изгубе дотадашњи значај. Како њиховим поништавањем треба да се поруши и постојећи систем вредности, не изненађује са каквом се жестином још увек води прави рат око преуређења школских програма српске историје, језика и књижевности. Њиховим деструирањем разара се сама основа националног постојања како би се оствариле претпоставке за стварање нове свести неутемељене у вредностима, већ развијене у оквиру доминантног обрасца забаве који ће најбитније чиниоце националног идентитета учинити безначајним.